

21. A magyar társadalom a XVIII. században – a parasztság

A parasztság helyzetét alapvetően meghatározta a földbirtokok jogi helyzete, másrészt a jobbágnak a földesúrhoz való kapcsolata, amit részben országos törvények határoztak meg, részben a földesúrral kötött magánjogi szerződések.

I. A földbirtokok jogi szempontból **kétfélék voltak**. Az egyik csoport az **úrbéres birtok** volt. Ez a földesúr tulajdonában állt, de a gyakorlatban a jobbágy bírta és lényegében szabadon rendelkezhetett vele. A tulajdonjog fejében tartozott a földesúrnak a **szolgáltatásokkal**. Ekkor a **robot** lett fokozatosan a legnagyobb teher és a **természetbeni** valamint a **pénzszolgáltatás** nem sújtotta annyira a parasztokat. A földbirtok másik része az úgynevezett **majorsági birtok** volt. Ezt a földesúr a maga szakembereinek irányításával műveltette meg, és így a teljes jövedelem őt illette meg. A munkaerőt részben a birtokra szerződtetett **cselédek**, az **úgynevezett majorsági jobbágyok**, részben az úrbéres jobbágyok szolgáltatták. Ez utóbbiak **robotmunkájukat** végezték a majorsági birtokon. A két birtokforma között **éles határ húzódott**, mert az úrbéres birtokot csak bonyolult jogi eljárással lehetett a majorsághoz csatolni. A valóságban azonban **rengeteg panasz** keletkezett ilyen ügyekkel kapcsolatban.

II. Maga a **jobbágyság is jogi oszlott**. Itt vigyázni kell az elnevezésekre. A jobbágyok egyik része **úrbéres** volt, a másik rész pedig úgynevezett **szegődményes** (a szerződésnek ez volt az akkori elfogadott neve). Az úrbéres jobbágy az **úrbéres közösség tagja** volt, és volt **telke**. A jobbágytelek több részből állt. A faluban volt a **belsőség**, azaz a házhely. Itt volt a lakóház, az istálló, az ólak, a veteményes kert, a csűr, esetleg a szérű is. A **belsőség általában egy holdnyi területen** volt. A falu határában voltak a külső területek (appertinentiák). Ide tartozott a **szántó és a rét**. Ennek nagysága vidékenként változó volt. A határt a föld **minősége szerint 1–4. osztályba sorolták** (volt, ahol kevesebb). A legjobb földekből az I. osztályúakból kevesebb, a gyöngébb földekből nagyobb terület tartozott egy jobbágytelekhez. Az úrbéres jobbágyot megillette a **közös legelő használata**. Ez gyakran a földesúrral is közös volt, de itt csak az igás állatokat volt szabad legeltetni. (A húzállattartást máshol kellett megoldani.) Ugyancsak járt a jobbágnak az úgynevezett **faizás**, annak ellenére, hogy jogilag **minden erdő majorsági birtok** volt. Ez azt jelentette, hogy az uraság erdejében szabad volt **száraz fát tüzelőnek gyűjteni**. Ha házat épített, akkor **épületfát** is vághatott magának ingyen, de a földesúr embere jelölte ki a kivágható fát. Volt, ahol a jobbágy a földesúr erdejében **gubacsot** is gyűjthetett, és a **disznóit makkoltathatta**. A **jobbágytelek** a családban **öröklődött**, több gyerek esetén **aprózódott**. Ha egy telket felezték, akkor minden részét el kellett felezni, mert a

21. A magyar társadalom a XVIII. században – a parasztság

tartozékok nem voltak elválaszthatók. Így egy idő múlva viszonylag kevés volt az úgynevezett egész telkes jobbágy, mert a telkek a legkülönbözőbb arányban osztdódtak el. Országos átlagban egy egész telekhez **24 hold szántó** és **6 hold kaszáló-rét** tartozott, de voltak ettől jelentős eltérések mindkét irányban.

Azokat a jobbágyokat, akiknek egy nyolcad teleknél kevesebb földjük volt, **zselléréknek** (inquilinus) nevezték. Ezek is két csoportba tartoztak. Akinek volt valami földje és rajta saját hajléka, azt **házas zsellérnek** nevezték, akinek semmije sem volt, az **házatlan zsellérnek** (subinquilinus) számított.

III. A jobbágyság másik nagy csoportja az úgynevezett **szegődményes jobbágy** volt. Ezek a földesúrral **magánjogi jellegű szerző-**

Kőszeg környéki „vizi horvát”.

dést kötöttek. A kapcsolat azonban többféle lehetett. A legnagyobb csoport a **majorsági jobbágyoké** volt. Ők a földesúr majorságában éltek és az ispánok, kasznárok irányításával végezték a rájuk kirótt munkákat. A szerződésük **egy évre szól**, de a legtöbb esetben **újévkor automatikusan megújították**, így a legtöbben egész életüket ugyanazon a lakóhelyen töltötték el. A szerződés szerint lakás, természetbeni juttatás, minimális pénzösszeg és legtöbbször néhány holdnyi háztáji föld, illetve bizonyos állattartás járt. Ezt nevezték **kommenciónak** (latin conventio = szerződés szóból). A juttatásokat általában negyedévenként osztották ki, de volt, amikor ennél gyakrabban. A kommencióban 10–16 mázsa **búza**, néha valamennyi **rozsa** és **tengeri** mellett **hüvelyesek, só**, néhány oldal **szalonna** szerepeltek, de országosan sok változat előfordult. A **lakás általában egy he-lyiségből állt** és a konyhát más családdal is sokszor meg kellett osztani. A **gyermekáldás nagy volt**, mert a **kisgyerekek**, mihelyt bármi munkára be lehetett őket fogni (5-7 éves kortól kezdve), már termelő tényezőnek számítottak, akik **hozzájárultak a család megélhetéséhez**. A majorsági jobbágyok az előjárók „fegyelmező” hatáskörébe tartoztak, ami azt jelentette, hogy a **testi fenyítés** alkalmazása sok helyen természetesnek számított. A **majorságok** a falutelepülésektől távolabb a **nagybirtokok természetes gazdasági központjaiban alakultak** ki és jelentős épületgyűtéseket alkottak. Adminisztratív épületek és lakások mellett nagy istállók, ólak, hatalmas magtárak, raktárak és a cselédséget befogadó hosszú,

21. A magyar társadalom a XVIII. században – a parasztság

6–8 család számára épült lakóházak rendezetlen halmazai voltak. Ritkán előfordult a soros elrendezés is.

IV. A szegődményes jobbágyok felső rétegébe tartoztak a **mezővárosokban élők**. Ők kollektíven kötöttek szerződéseket a földesúrral. Az ügyeiket a maguk **választotta bíró és esküdt útján intézték**, tehát ők a földesúrral nem is voltak személyes kapcsolatban. A **vagyonosabb rész** e mellett még gyakran **külön is bérelt a földesúr majorsági birtokából**. Ez a föld, mivel közvetlen földesúri tulajdon volt, **mentes volt mind a megyei, mind az állami adók alól**. Ez a bérlet a meggazdagodást nagyban elősegíthette. Természetesen ezek száma országos viszonylatban nem volt nagy. Ugyancsak a szegődményesek csoportjába tartoztak az úgynevezett **telepes jobbágyok**, akiknek jogviszonyát a betelepítéskor kötött szerződés szabályozta. A **módos jobbágyok kis része** a szerződésben kikötött adó illetve bér alól **megváltotta magát**. Ezt a meglehetősen kisszámú réteget **szabados jobbágnak** nevezték. Az úrbéres jobbágyok az úrbéres mivoltuk mellett a szegődményesek között is szerepelhettek. Így az úrbéres jogú zsellérek zöme abból élt, hogy a földesúrtól bérelt földet, tehát úrbéres jogai megtartásával egyúttal szegődményes is lehetett. Ezzel szemben, **aki csak szegődményes volt**, mint például a majorsági jobbágy **az nem részesülhetett az úrbéri jogokban**. Ez magyarázza meg a későbbi időkben azt a nagy **sóvárgást a falusi élet iránt**, mert ott a jobbágy a **maga feje szerint gazdálkodhatott**, míg a majorságban

Ruszín favágó.

élők a földesúr alkalmazottainak **voltak sok szempontból kiszolgáltatva**. A parasztság leggazdagabb rétegét Eperjessy Kálmán így jellemzi:

A gazdag paraszt pusztát bérelt, jövedelmező állattenyésztést űzött, a robotot pénzben teljesítette. Megnagyobbodott gazdaságában bérmunkásokat foglalkoztatott, állandó cselédeket és napszámosokat tartott. Béresei a falu zsellérlétekből kerültek ki. A gazdag paraszt gyarapodásával párhuzamosan emelkedett a nincstelenek száma. Egyre többen süllyedtek zsellér-, béres-, vagy

21. A magyar társadalom a XVIII. században – a parasztság

cselédsorba. A gazdag paraszt a falu vezetését is a kezében tartotta. A falusi bíróság a XVIII. század végétől újból keresetté vált. Például Békés megyében a bírák és esküdtek a jómódú családok tagjaiból kerültek ki. A tisztségviselés nemcsak hatalommal, hanem gazdasági előnyökkel is járt. A bíró és esküdtársai előnyben részesültek a puszták kiosztásánál. Rajtuk kívül még adó- és robotmentesek voltak a jegyző, pap, kántor és tanító. A gazdag parasztok érdekeit szolgálta a nincstelenek munkakényszere, a megyétől megállapított kényszerbéren. A munka nélküli cselédet, ha 3 napon belül nem álltak munkába, elfogták és katonának adták.

A katonai szolgálat nehéz következményeit mutatja az alábbi jobbagylevél:

„Méltóságos Gróf!
Kegyelmes Földesuram!

Nekem már két fiam vagynak Őfelsége szolgálatjában, az hadi állapotban, kik mind a ketten nem valami kihágásért, hanem természetért és természeti virtusokért vitettek el. Az egyik ugyan már 9 esztendeje mióta szolgál, a méltóságos gróf Forgáts generális uram regimentjében, a másik pedig Excellentiádnak egyik

gránátos századában. Ezt a dolgot mi nem annyira sajnállanánk, annyival is inkább, mivel Méltóságos Kegyelmes Földes Urunk regimentjében szolgál az egyik; de ez a keserves, hogy mind a ketten megélemedett öreg emberek vagyunk, kik fiainkban segítségünktől megfosztatván, a magunk élelmének keresésére is alkal-matlanokká lettünk. Melyre nézve alázatos bizodalommal kérem Méltóságos Generális Kegyelmes Földes Urunkat, hogy mind elesett öregségünket, mind fiainkat szolgáltyokat kegyes szemekkel tekintvén, adónktól, vagy csak annak terhétől is megszabadítani méltóztassék.

Vagyok a Méltóságos Úrnak alázatos szolgája:

Baxa

Gergely”

Feladat: Elemezzük a két szemelvényt az alábbi szempontok szerint!

- a) Minek a révén emelkedhetett ki egy gazdag paraszt?
- b) Milyen összefüggés van a meggazdagodás és mások elszegényedése között?
- c) Milyen szempontok érvényesültek a katonák toborzásánál?
- d) Ki írhatta a generálisnak szóló levelet?
- e) Jellemezzük a levél hangvételét! Mi volt a cél?

Összefoglalás

Összefoglalás

I. Vegyük számba a népesség változására ható tényezőket!

- a) Hogyan hatottak a háborúk a lakosságszámra?
- b) Hogyan hatottak a lakosság helyi eloszlására?
- c) Mik ezeknek a kérdéseknek a legfontosabb történeti forrásai?

II. Elemezzük a benépesítés folyamatát!

- a) A belső migrációnak mik voltak az okai és az irányai?
- b) Mi segítette elő a spontán betelepülést és kik települtek be?
- c) Hogyan alakult a betelepítés:
 - földesúri kezdeményezésnél,
 - állami kezdeményezésnél?

III. Vizsgáljuk meg az etnikai változásokat!

- a) Mi jellemzi a magyar nép mozgását és elhelyezkedését?
- b) Hogyan változott a németajkúak eloszlása az országban?
- c) Milyen méretű és hatású volt a román bevándorlás?
- d) Hol változott meg a szlovákok számaránya?
- e) A szerb beköltözést milyen tényezők váltották ki?

IV. Tekintsük át az ország közigazgatásának alakulását!

- a) Hogyan alakultak a birodalom központi hivatalai?
- b) Mi volt a Kancellária jogköre és feladata?

c) Hogyan intézte a Kamara a pénzügyeket?

d) Hogyan jött létre a Helytartótanács és mik voltak a feladatai?

V. Vizsgáljuk meg a helyi közigazgatás alakulásának jellemzőit!

- a) Hogyan állt helyre a vármegyei szervezet az országban?
- b) Milyen intézményei működtek a vármegyéknek?
- c) Milyen városi jogok voltak ebben a korban?
- d) Hogyan alakult a különböző jogállású városok igazgatása?
- e) Hogyan alakult a szabad kerületek közigazgatása?

VI. Elemezzük az igazságszolgáltatás működését!

- a) Mi a jellemzője a feudális igazságszolgáltatásnak?
- b) Milyen érdekek érvényesülhettek
 - a nemesség peres ügyeiben,
 - a városok igazságszolgáltatásában,
 - a paraszti peres ügyekben?
- c) Mit jelent a perlőképesség fogalma?

VII. Tekintsük át a hadügyek és honvédelem alakulását!

- a) Miért befolyásolta a külpolitikai helyzet ezeket az ügyeket?
- b) Milyen részei voltak a hadseregnek és hogyan történt a kiképzés?
- c) Mi volt a magyar haderő helye és szerepe a birodalomban?
- d) Milyen terheket jelentett a hadsereg fenntartása?

Összefoglalás

VIII. Vizsgáljuk meg a közjogi helyzet alakulását!

a) Mi a jelentősége a Pragmatica Sanctionak?

b) Hogyan alakult az ország területi egységének a kérdése?

c) Hogyan harcoltak a rendek az ország jogi egységéért? Milyen fokozatokban értek el eredményeket?

IX. Elemezzük a korszak társadalmi változásait!

a) Hogyan változott az arisztokrácia összetétele, politikai helyzete, gazdasági és kulturális szerepe?

b) Milyen rétegekre tagolódott a köznemesség?

c) Az életforma milyen változásait figyelhetjük meg?

X. Tekintsük át a parasztság rétegeinek jogi és gazdasági helyzetét!

a) Hogyan éltek az úrbéres jobbágyok rétegei, a telkes jobbágyok, a házas zsellérek, a házatlan zsellérek?

b) Hogyan éltek a szegődményes jobbágyok rétegei, a majorsági jobbágyok, a telepes jobbágyok, a szabados jobbágyok?

22. A polgárok és a polgárosodás Magyarországon a XVIII. században

Polgároknak nevezzük általában a különböző jogú városokban élő és polgárjoggal rendelkező lakosokat, akiknek az életformája is bizonyos jelleghez igazodik. A polgárosodás viszont a társadalom egészére vonatkozik. Azt jelenti, hogy a legkülönbözőbb helyen élők mennyiben rendelkeznek saját öntudattal, önálló gazdasági lehetőségekkel, saját sorsukat milyen módon tudják befolyásolni és irányítani, mennyiben tudnak a közéletben részt venni és a jogi helyzetüktől függetlenül mennyiben érezhetik magukat önálló és szabad embereknek. A polgár mivolt jogilag egyértelműen meghatározott állapot, a polgárosultságnak viszont számtalan fokozata lehetséges.

I. A városi fejlődést hazánkban a XVIII. században **nagy változások** jellemzik. A kép eleve rendkívül változatos volt. Egész más volt az élet azokon a területeken, ahol **a török nem járt**, és más volt **a török által tartósan birtokolt** részekén. Ez utóbbinál is **a szultáni birtokok** sokkal jobb helyzetben voltak, mint a török katonai hűbértokok. Egyes területek **teljesen pusztává váltak**. Itt egészen új élet alakult ki. Változatos volt a kép etnikailag is. A nyugati jellegű és a töröktől nem érintett **városok polgársága nagyrészt németajkú** volt, míg a meg-

maradt mezővárosok (ezek a török alatt szultáni birtokok voltak) **túlnyomórészt magyarok maradtak**, bár ide is sok idegen telepedett be. Színezte a képet a nemzetiségek előtörése és az új bevándorlók (rácok, görögök, zsidók, örmények). A városok fejlődését alapvetően a **belső gazdasági és társadalmi helyzet** szabta meg. A **külső tényezőknek** is volt szerepe, de ezek nem voltak döntőek. A **meghatározó a piac volt**. A kezdeti idők legfontosabb jellemzője az volt, hogy a **fizetőképes kereslet rendkívül kicsiny volt**. Az importárakra is alig volt szükség. A **tőkeelhelyezés** lehetőségei igen **mérsékelték** voltak. Az esetleg **összegyűlt pénzt** nem produktív vállalkozásokba fektették, hanem **értékes tárgyak vásárlásával teaurálták**. A szállítási lehetőségeket a **rossz úthálózat** korlátozta. Konkurenciát jelentett a mezővárosok és a falvak ipara is, hiszen ezek az elmúlt korszakban önellátásra is berendezkedtek. A gondokat növelte a görög és zsidó **házaló kereskedelem** is. Az **állami gazdaságpolitikának** is voltak **korlátozó** intézkedései, bár voltak **jó szándékú törekvések** is, de az ilyen rendelkezések nem mindig lettek hatásosak. Mindezek oda vezettek, hogy a vállalkozó polgári mivolt nem vált vonzóvá. A városok jobb módú német polgárai bürokratikus elitté alakultak, akik mereven ragaszkodtak a városi irányító pozíciókhoz. Az **eszménykép a magyar nemes lett**, így igen sokszor a városi előkelők, akik a polgárságtól elszigetelődtek, pénzért magyar nemesseget vásároltak. Így **helyileg egy sajátos oligarchikus uralom alakult ki** néhány család vezető szerepével. A

22. A polgárok és a polgárosodás Magyarországon a XVIII. században

Karcagi tanya.

Kerített ház Szalafőn.

királyi kamara irányítását természetesen elfogadták és lojális alattvalók lettek, de a lojalitásuk ellenértékét nem kapták meg.

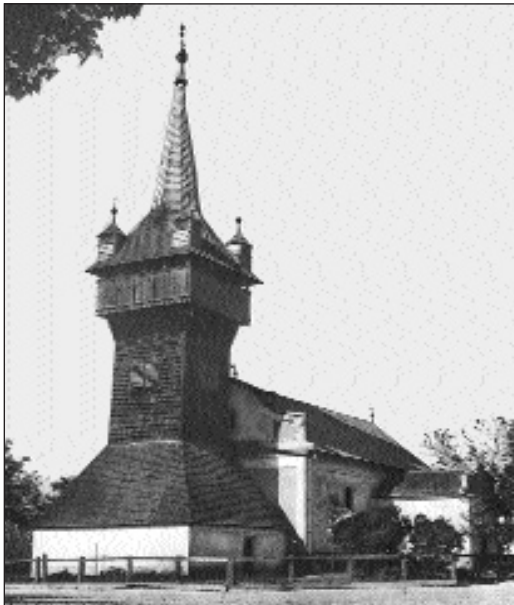
II. A török alól felszabadult területeken egy ideig még a **bizonytalanság** uralkodott. Félelem élt az emberekben a török esetleges visszatérésétől. Ez az érzés csak **1730 után** oldódott fel, amikor **megindult egy fellendülés**. Addig az emberek leginkább a romok között eszkábált kunyhókban éltek, most **megindult a nagyobb szabású házépítés**. Az alföldön a kő és a fa is hiánycikk volt, így a sővényház típus dominált. A sővényt agyaggal tapasztották (ezt nevezik paticsfalnak), a tetőt pedig szalmából vagy nádból készítették.

Az országban nagyon eltérő képek vannak. Szatmáron és Németiben a sővényházak dominálnak, Szombathely, bár nyugaton volt, mégis rendkívül elhanyagolt, viszont Nagyszombatban számos 1-2 szintes kőház volt szobor és stukkódíszítéssel. A városok nagy részében egyházi és földesúri építkezések indították meg a polgárosodást. A mezővárosokban is ez a

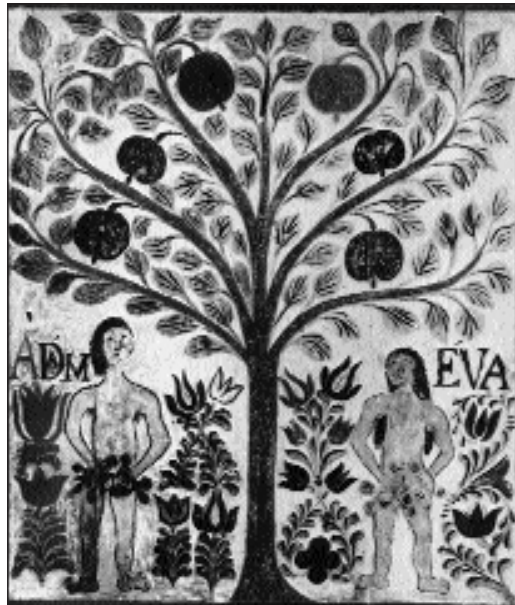
jellemző, de itt a döntő fellendítő tényező az állatkereskedelem volt. Jó példa Vác, ahol eleinte a romok közötti kunyhókban éltek a szlovák és német telepesek, majd az évi négy jelentős marhavásár fellendítette a települést, megindultak az egyházi építkezések. Az új templomok, rendházak már barokk stílusban épültek. A gyakori tűzvészek viszont rákényszerítették a jobb módúakat a cseréptetőre és a tűzfal alkalmazására is. A város életére a katonaság is hatással volt. Szegeden a vár funkciója megmaradt, de a házak vályogból épültek és a nádtető is sokáig jellemző maradt. Szolnokon a katonai raktárak már téglából épültek. Itt a középkor óta jelentős sószállítás és raktározás továbbra is fontos gazdasági és társadalmi tényező maradt. A megyei építkezéseknek is volt városfejlesztő hatása. Az épülő megyeházákban a közgyűlési terem és a levéltár helyisége volt a legfontosabb. A megyeháza azonban a társadalmi életet is föllendítette.

A városi tevékenység leglényegesebb elemei a **kereskedelem, az ipar és nálunk a mezőgazdaság** is. A kereskedelem azonban nagy részben nem a városi polgárok kezében volt, annál is inkább, mert az ország legfontosabb kereske-

22. A polgárok és a polgárosodás Magyarországon a XVIII. században

Harangtorony, Zsuk. XVIII. század.

Ádám és Éva a paradicsomban. Mezőkeresztesi Református templom.

delmi cikkei **amarha, a bor és a gabona** voltak, amit elsősorban a mezővárosok állítottak elő. Itt alakultak ki az **állattartással foglalkozó nagy vállalkozók**. Az ország agrár jellegéből ez természetesen adódott. A másik fontos tényező, az ország gazdasági szintje volt. Szabadunk elején még a **városgazdaság** dominált, majd fokozatosan a **régiók** jelentősége nőtt meg, míg a század 50-es éveitől kezdve a **nemzetgazdasági** keretek bontakoztak ki. A belkereskedelem volumene fokozatosan nőtt, mert az ország benépesedésével a piac is tágult és **jelentős fogyasztó volt** a különböző helyeken elhelyezkedett **állan-dóhadsergis**. **Akülkereskedelem** is növekedett, nemcsak az **agrártermékek** exportja révén, hanem **bizonyos nyersanyagok** és ipari termékek is piacra találtak elsősorban Ausztriában.

III. Az ipar is nagyot fejlődött, de ez relatív, mert csak a múlthoz képest volt fejlődés, az ország gazdaságában nem játszott nagy szerepet. Erre vall az iparos elem összetétele is. **Lényegében kézműves ipar dominált**. A városokban ezek **céhekben éltek** (a céhkiváltságlevelek száma fokozatosan növekedett!). Ugyanakkor az ipari szükségletet a **céhen kívüli kontárok** jelentős száma is igyekezett ellátni, természetesen a helyi körzetben. A falusi lakosság szükségleteit igen nagymértékben a **falusi iparos réteg** fedezni tudta. Igen tanulságos néhány statisztikai adat áttekintése:

1747. évi összeírás alapján, Pesten 68 iparágban 464 kézműves dolgozott, ugyanakkor a kereskedők száma 61 volt.

22. A polgárok és a polgárosodás Magyarországon a XVIII. században

1774-ben Budán 572, Pesten 467 kézműves volt.

1773-ban 502 mezőváros volt az országban (Erdély, Horvátország és a Bánság nélkül).

1787. évi népszámlálás szerint 9.165.185 Magyarország összlakossága, ebből:

6.467.017 Magyarország,

647.17 Horvátország,

1.440.986 Erdély,

709.353 Határőrvidékek lélekszáma.

Debrecen lakossága 29.718 (legnagyobb város).

Tízezer lakoson felüli városok száma 21.

Szabad királyi városok száma 61.

Mezővárosok száma 665.

Falvak száma 10.050.

A népsűrűség: Magyarország 31,

Horvátország 34,

Erdély 24.

Ezek az adatok, különösen a mezővárosok nagy száma azt mutatja, hogy a **polgárosodás** Magyarországon ebben az időben a **legkülönbözőbb szinteken megindult**, de azt is kiolvashatjuk, hogy rengeteg a hazai sajátosság.

IV. A magyar polgárosodásnak másik jele, hogy ebben a korban az **értelmiség száma rohamosan nőni** kezdett. A történelem során az értelmiség szerepét eleinte a **klerikus** réteg látta el. Egy idő múlva megjelent a **világi értelmiség**, nagyrészt külföldi egyetemeket látogatva. De kísérletetek voltak bőven a **hazai értelmiség képzésére is**. A világi értelmiségen belül most megindult a polgári értelmiség kialakulása. Érdekes, hogy legnagyobb részt a **szegényebb nemesség** és a **parasztság soraiból** törekedtek komoly

középiskolai és főiskolai végzettség szerzésére. **Az iparos polgárok gyerekei** ritkán tanultak, **inkább beálltak a szülők műhelyébe**. Egyébként a tanulás nem volt könnyű feladat. A lakás és ellátás biztosítása épp ezeknek a rétegeknek nagy megerőltetést jelentett. Ezen a **segélyek, alapítványok** segítettek bizonyos mértékig. Az 1738–39-es évben, 33 városban, 45 középiskolában 6277 diák tanult. Egy részük igen nehéz körülmények között. A **gazdasági nehézségek** mellett komoly gondot okozott, hogy a **nemesség egy része** konkurrensten látott bennük és segítség helyett inkább **akadályozta az érvényesülésüket**. Sokan a **papi pályára** készültek, így Sárospatakon 1765–66-ban 320 diák vallotta, hogy lelkészi pályára készül menni. A világi értelmiség helyzete a **Ratio Educationis után** könnyebbült meg. **Az államszervezet meginduló gyors bővülése új igényeket és új lehetőségeket teremtett**. Ez az értelmiség egyre elmélyültebb tudásra tett szert és teljesen **nyitott volt a szellemi élet új jelenségeivel szemben**. Erdélyben a **híres református kollégiumok** (Nagyenyed, Marosvásárhely, Kolozsvár, Székelyudvarhely) voltak mind a középiskolai, mind a felsőfokú képzés központjai. Érdekes, hogy a vallási unió következtében **román fiatalok** is látogatták mind a **piarista**, mind a **jezsuita kollégiumokat**. A legnagyobb számban a **szász ifjúság** végzett felsőbb tanulmányokat. Ez a **szász városok erős polgárságának** természetes igényeiből származott.

Városi élet a XVIII. században (Olvasmány)

Részlet Buda város 1715. évi összeírásából:

E szabad és királyi város házai nagyobb terjedelműek, s maguk az épületek részben jó állapotban vannak, részben pedig romosak már... A város nem a házakra rója ki a közterheket, hanem az elfoglalt teleknagyság négyesötödeire, s minden négyesötöd után fél dénárt szokott beszedni. Ugyanezt a módszert követtük az alsó városrész házainál is. Azokon a területeken azonban, ahol a házak kisebb terjedelműek, vagy éppen egészen kicsik, ide értve mind a telek nagyságot, mind a lakóépületet, legfőképp azonban a Rácvárosban (a vár alatt), ahol nagyon sok a kunyhóféle épület, sőt még földbe vájt viskók is vannak, de egyebütt is a minősítést a fenti módszerrel (jóllehet minden egyes házikó lakott) nem végez-hettük el. Mindehhez hozzá kell még tenni azt is, hogy az imént említett Rácváros, közhasználatú néven Tabán épületeit részben a Szent Pál völgyén lezúduló esővizek szokták megrongálni, illetve bele is sodorják azokat a Dunába, részint pedig – éppen úgy, mint a Vizivárost s a Halászárost – árvíz idején zaklatja területének egy részét a Duna. Egyöntetűen azt vallották az iparosok és a kereskedők is, hogy évi jövedelmük a legkevésbé sem lenne elegendő létfenntartásukhoz, ha nem támaszkodhatnának szőlőikre... Valamennyi szőlőjüknek minden szőlőhegyükön, de különösen a Szent

József hegyen, a Sas hegyen, valamint a Sváb hegyen és a Fehér hegyen, rendszerint minden esztendőben sokat ártnak a felhőszakadások, a fagyok, a perzselő hőség időszakai (Szent József hegy = Rózsadomb keleti lejtője, Fehér hegy = a budai hegyvidék déli része).

A kereskedést legnagyobb részben a zsidóknak engedik át s benne vannak ők is a magánkereskedők rubrikájában. A város fekvését tekintve áruik eladására kedvező lehetőségük lenne, ők azonban azt vallják, hogy nem könnyű nekik többet keresni, mint amennyi saját házi szükségletük. A városnak nincs saját erdeje. Mind tűzi, mind épületfájukat a Duna jóvoltából a közeli vidékekről leúsztatott fából készpénzért vásárolják meg a lakosok.

Magánpolgárok kezén van a Duna vizén összesen 19 malom. Mindegyik után 60 pozsonyi köblöt számítva, ezek évi összes jövedelme 1140 köből gabonát tesz ki, ami pénzben 1140 rénes forintot jelent. Feltűntettük megfelelő rovatban a termálfürdőkből eredő városi jövedelmet, nemkülönben a házak adóját is. Az is javukra válik, hogy a Duna mellett fekszik a város. Egyébként azonban a királyi város tanácsa azt állítja, hogy már a mai napig is sok ezer forintnyi, kamatra felvett adósság terheli a várost, mert meg kellett váltaniuk a fegyveres újszerzeményi jogot, új középületeket kellett építeniük, nélkülözhetetlenül szükséges felújítási munkálatokat kellett végeztetniük. Ezt igazolta más közhitelt érdemlő személyek nyilatkozata is.

Részlet Pest város 1715. évi összeírásából:

Városi élet a XVIII. században (Olvasmány)

A házakat azért utaltuk a telkekhez, hogy szólhassunk viszonylagosan minősítésükről és állapotukról. Vannak ugyanis nagyobbak, kisebbek és egészen kicsinyek. Az épületeket tekintve pedig lakásra inkább, vagy kevésbé alkalmasak, e mellett különböző állapotban is vannak (az összesítés szerint 188 lakóház volt). E szabad és királyi város határában elterülő szántóföldek nincsenek fölosztva. Ha valaki bárhol a határban talál jobb minőségű és valamelyes reményt nyújtó földdarabot, azt a rendelkezésre álló erők szerint szabadon megmunkálja, beveti. Egy elvetett pozsonyi köbölnyi vetőmag után mind az őszi, mind a tavaszi vetésterületen 2 pozsonyi köböl gabonát takarítanak be. A határ ugyanis homokos terület, e mellett természetből fogva kavicsos is, és terméketlen is a föld. Ebből következően főképpen legeltetésre szolgál, arra is használják. Gyakran megesik, hogy a budai erődítmény miatt itt átvonuló katonák, nemkülönben a katonai élelmezés céljára szolgáló gabona- és sószállítmányokat kísérő beszállásoló katonák igazslovaikkal az utolsó szálig feleltetik a szénáhozamot... emiatt kénytelenek pusztabirtokokat bérelni. Ezekben aztán a lehetőséghez képest pótolják a saját határukbeli hiányokat.

A kereskedést folytató egyes polgárok évi jövedelmei bekerültek a rubrikákba. Ami az iparosokat illeti, az ő rubrikájukba is bekerült ez a tétel, de az igazság az, hogy ők ezt emlékezetből nem tudták bevallani, éppen ezért iparukhoz mérten csak hozzávetőlegesen állítottuk be hasznukat. Viszont a szegényebbek és nincs-telének nevéhez nem írhattunk semmi jövedelmet. Általánosságban véve azon-ban áruik forgalomba-hozatalára nézve elég könnyű

lehetőségük van akár eladni, akár venni akarnak. Erre jó helyük és alkalmuk van részben a síksági fekvés, részben a Duna jóvoltából. Az is megesik, hogy a Duna kiáradásakor a vízárdat mind házaikban, mind földjeiken károkat okoz, sőt épületeik össze is dőlnek. Mind életfenntartásukat, mind kényelmüket illető-en zaklatást szenvednek akkor is, ha ő legszentebb felsége csapatai beszállnak hozzájuk.

Bél Mátyás 1737-ben kelt leírása Budáról és Pestről:

A budai polgárok foglalkozása háromféle: a szőlőművelés, az úgyve végzett mesterségek és a kereskedelem. Mivel a környező hegyek nagyon alkalmasok a szőlőművelésre, alig akad egy darabka föld is, amely be ne lenne szőlővel telepítve. Ebből következik, hogy csak igen kevesen vannak, akiknek legalább egy kicsi szőlőskertje ne lenne. Egyik jobban jövedelmez, a másik kevésbé. Ámbár a budai szőlők legkiválóbb tulajdonsága az egészen rendkívüli, bő termőképesség, mégis nem ritkán megesik az, hogy a téli fagy, vagy a viharok kegyetlensége miatt csalódik a gazda. Így aztán panaszokat hangoztatnak, hogy a bőtermő esztendők csökkentik, a rossz esztendők pedig felverik a bor árát, s nem mindig vannak teli a borpincék. Az iparosok jövedelme kevesebb ugyan, de biztosabb. Manapság már alig van egyetlen iparág is, amely hiányoznék Budáról. Ugyanígy megerősödtek a kézműves mesterségek is. A kereskedelem gyakorlására a budaiaknak a legkitűnőbb lehetőségeik lennének, ha ezeket nem korlátozná a pestiek szomszéd-sága és a rác kereskedők nyughatatlan-sága.

Városi élet a XVIII. században (Olvasmány)

Mindenesetre ebben a foglalkozási ágban is a budaiak a tekintélyesebbek. Az idegenből jött emberek ilyen nagy változatossága mellett nehéz dolog leírni e sok ember szokásait és életmódját. Mindenki megtartja annak a tájnak a sajátosságait, ahonnan jött. Alig akad egymás mellett két-három szomszéd, aki azonos szokások szerint élne. Jobbára német ruhát hord mindenki, magyarosan kevesen öltözködnek. Ugyanezt mondhatjuk a nyelvhasználatról is... A város tekintélyét emelik: a Kamarai Adminisztráció, a Királyi Vámhivatal és a nyilvános posta állomásai is.

Pestet jövevény polgárok lakják: magyarak, németek, szlávok és rácok, kik vagy iparos mesterséget folytatnak, vagy kereskedők. Mivel a város határa szűk, földműveléssel csak kevesen foglalkoznak. A marhatenyésztésnek, a gabonatermesztésnek csak annyiban látják hasznát, hogy az éves árendáért bérelt pusztát a várostól nem messzire fekszik... Azok tehát, akik törekvőbbek, a gazdálkodást az iparújszal vagy kereskedéssel kapcsolják össze. Az utas emberek „adóját” teljes joggal számíthatod a pestiek fő jövedelmi forrásai közé. Alig van egyetlen házikó is, amelyben ne lenne vendégszoba a vendégek fogadására, kiket a hivatalok, hatóságok vonzanak ide. E vendégszobákat nagy pénzen kell megváltani, akár egy napra, akár hetibérért. Ehhez járul még a vendégek ellátása, amely drágább, mint gondolnád. Mielőtt ugyanis ide költöztek volna a királyi hatóságok, – ezt jól tudják a tapasztaltak – a pestieknél olcsó volt az élelem, s mindennel kereskedtek. Manapság az áruikat a városba hozó parasztoznak megvan az a lehetőségük, hogy a létfenntartáshoz szükséges élelmiszereket is a régi árak duplájáért adják el... A

dolgok mai állása szerint a polgároknak kitűnő lehetőségeik vannak a gazdagságra... Különben Pesten semmi sem hiányzik, ami az élet kényelméhez szükséges. A város hírnevéhez hozzátartoznak az országos vásárok. Szent József, Szent Medárd, Szent János fővétele és Szent Lipót ünnepén (márc. 19. jún. 8. aug. 29. nov. 15.) tartják ezeket, de akkora sokadalommal, amekkora a vidék jellegéhez képest elképzelhető. Különösen nagy tömeget vonzanak a baromvásárok, amelyek a közönséges vásárokat egy-két nappal megelőzik. A felhajtott állatok mérhetetlen tömegét abból is elképzelheted, hogy a kelet felé széles elterülő síkság, ameddig a szem ellát, szarvasmarhákkal telik meg.

Részlet a bécsi kereskedelmi igazgatóság küldötteinek jelentéséből, 1576-ból:

Úgy esett, hogy Pesten éppen Medárd napi vásárt tartottak, melyen valóban nagyszámú kereskedő és eladó vett részt. Ezt a vásárt, amint az a legtöbb magyarországi helységben szokásos, a városon kívül tartják, és, hogy a sok idegen kereskedő a bódékban biztonságban legyen, állandóan városi és katonai járőr cirkál, hogy ily módon minden rendzavarásnak elejét vegyék. Az éppen ebben az időben ülésezett hétszemélyes vagy királyi tábla ezen felül sok nemest is idevonzott, ami a vásári adásvételeket még csak annál tekintélyesebbé tette. Ugyanitt látja el magát a szükségeseikkel a legtöbb környéki szatócs is, következésképpen a Magyarországra utazó kereskedőnek megéri a fáradtságot, hogy részt vegyen a vásáron.

Városi élet a XVIII. században (Olvasmány)

Meg lehet itt találni jelentős mennyiségben minden, az előző magyar kereskedővárosoknál már leírt áruféleséget, azonkívül mindenféle selyem, különösen azonban sok félselyem, és félgyapot svájci árut. Felhoznak azon kívül a vásárra nagyon sok lovat is – közülük a legtöbb vadon nőtt fel –, továbbá sok szarvasmarhát és így ezeket igen jutányosan lehet megvásárolni. Több mint 10.000 mázsa macedón gyapjú is volt a vásáron, ezt viszont magasra tartották, mázsáját 26 forintra, azon okból, hogyha nem kelne el, a tulajdonosoknak legyen kiútja vele Szászországba és Sziléziába. Tekintélyes mennyiségben volt ott gyapot is, mázsája 28 forintért. Több ezer mázsára lehetett becsülni a leveles dohányt, a közönsége-sebbje mázsánként 3 forint volt, a jobbik, az úgynevezett rác dohány 3 és fél forint. Végül pedig eléggé bámulatbaejtő mennyiségű nyersbőr is volt a vásáron, az ökörbőr párja 5-6 forintba került és a készlet legalább 5-6000 darab volt. A tehénbőr párját 2 forint 15 krajcár és 2 forint 30 krajcárért vásárolták, volt ebből is vagy 4-5000 darab. A rackajuh bőrből volt vagy 15000 darab, 100 darabot adtak 4-6 forintért. Különösen sokféle török árut lehetett itt találni, úgymint szattyánt, piro-sat, sárgát, feketét és fehéret, tízesével egy kötegben, font gyapotot, vörös bagazint vagy török kendőcskéket, piros török fonat szöveti finomsága és színe szerint megkülönböztetve 20-30 garasért fonatját, levantei kávé, arab tömjént, rizst, mazsolát, datolyát, fügét, olívaolajat, szoldán-nak nevezett finom török cserjeleveleket.

Részlet gróf Zichy Mikló Óbuda mezőváros részére adott „Utasítás”-ából:

Mivel pediglen minden dolgokban minden másnál fontosabban legelső sorban a rend követeltetik meg, ezért mielőtt bármi más dolog megnevezetnék, a jelen utasításomban én is arra akarok rámutatni, hogyan kell viselkedniük az óbudai bírónak, tanácsnak és a község lakosságának, hogy közöttük a szeretet is növekedjék, előjáróikkal szemben a félelem is mindenkor megmaradjon, velem szemben viszont hűséggel és a nekem kijáró tisztelettel viseltessenek, de az igazságosságot is mindenkor megtartsák, és mindezzel az egész községnek a legtöbbet segítsenek. Egy szóval szólva, hogy a fent említett nagyon is szükséges rend mindenkor megteremtessék.

1. Egész idő óta, mióta csak Óbudát bírom, bőségesen tapasztaltam, hogy a tanács és a község lakossága között sohasem volt jó egyetértés, ami nem eredményezhet mást, mint az esküdtek állandó változását, ami miatt a tanács hatalma és tekintélye, valamint a lakosság félelme is csökken. Ezért állandó tanácsot akarok létrehozni és azt kellő hatalommal ellátni, és pedig úgy, hogy

2. mivel ezt a helységet németek és magyarok is lakják, mindkét nemzetből válasszanak esküdteket, akik ezután ezt a tisztséget egész életükön át fogják viselni (kivéve, ha valami olyan nagy hibát követnek el, amire tekintettel őket a tanácsból ki kellene űzni). Mivel azonban

3. a német lakosság a magyart számban messze felülmúlja, háromszor annyi németet, mint magyart kell a tanácsba bevonni, amely tervezett tanács tehát nyolc németből, négy magyarból álljon, továbbá egy vásárbíróból, ha majd egyszer a vásárokat is bevezetik (akit mindenkor, ahányszor csak tanácsülést tartanak, abba

Városi élet a XVIII. században (Olvasmány)

meg kell hívni), egy német jegyzőből és egy magyar kisbíróból. Mivel pedig

4. ebből a 12 esküdtből kell évente egyet bírónak választani, hogy mindkét nemzetnek elég tétessék mindenkor két éven át egy német, az azt követő évben viszont egy magyar fogja a bírói tisztet betölteni. Ha azután

5. valaki ebből a tanácsból elhalálozna, akkor a tanácsnak kötelessége lesz erről nekem azonnal jelentést tenni, hogy én a községnek három személyt javasoljak, melyek közül egyet válasszanak meg, és vele a helyet azonnal töltsék be.

7. A község lakossága mindenkori nagy büntetés terhe mellett köteles előljáró tisztségviselője, bírója és a tanács hatalmát elismerni, nekik a kijáró tiszteletet megadni, mindenben és mindegyiknek tisztségének megfelelően engedelmességni. Ha azonban akadna valaki, aki ezt az én parancsomat áthágja, úgy az illető előljáró tisztségviselője, bírója vagy a tanács az én tudtommal és akaratomtól bűne nagysága vagy kicsisége szerint harminc, ötven vagy száz botütéssel büntesse meg.

38. A bíró és a tanács pontosabban ügyeljenek arra, hogy vásár- és ünnepnapokon mindenkinek és mindenki ott legyenek a szokásos istentiszteleten, legyen megtiltva olyankor munkát végezni, hogy így Isten parancsolatai is megtartassanak, és, hogy a mindenható Isten mindeneket és mindenkit megáldhasson. Amit mindenkinek szívből is kívánok.

Részlet a pesti manufaktúrákról készített táblázatból, 1788-ból:

1. A manufaktúra faja: Selyemszövet, kreppszövet, selyemfátyol.

2. A tulajdonos neve: Valero fivérek

3. A nyersanyagot honnan szerzik be: Részben az országban, részben Olaszországból.

4. Az árukat hol és milyen értékben értékesítik: Helyben 32.000 forint.

5. Mennyi nyereséget hoz az országnak: 19.000 forint.

6. Hány főt foglalkoztat: 184.

7. A manufaktúra támogatásának a módja: Ennek a gyárnak 10 évi kamatmentes 30.000 forint készpénzhitelre van szüksége, amiért a tulajdonosok a kb. 70.000 forintra tehető vagyonukkal felelnek, (melyre 10.000 forint van betáblázva). Ez esetben a már meglevő 96 fátyolszövőszéküket megkészszerznék, és a 10 év letelte után a tulajdonosok vállalják, hogy évi 3.000 forint tőkét visszafizetnek. Egyben kérik a honi selymek szabad bevásárlását is engedélyezni, mivel ennek hiányában ezen a télen is teljes személy-zetükkel négy hónapon át kénytelenek voltak állni, holott ezen idő alatt egy harmaddal többet termelhettek volna. Ezáltal jelentős kárt szenvedtek. Egyebekben még azt is kívánják, hogy saját fogatuk és dolgozóik számára a Duna hídon szabad átjárást kapjanak.

Részlet Townson Róbert angol geológus utazó leírásából 1793-ból:

Mi, ha fővárosunkról, Londonról beszélünk, a három várost egynek tekintjük, tehát Buda és Pest városokat is egynek tekinthetjük, hiszen csak a Duna választja el őket, a folyamon pedig derék hajóhid visz át. Pestnek 16.000, Budának pedig 22.000 lakosa van. A legszebb köz- és

Városi élet a XVIII. században (Olvasmány)

magánépületek Pesten és a várban vannak. A királyi palota terjedelmes és pompás épületsorozat. A jelenleg kaszár-nyának használt „rokkantak palotája” óriási terjedelme dacára, igen szép és célszerűen berendezett épület, közönségesen 4000 emberre van szánva, szükség esetén azonban kétszer annyit is befogadhat. A kórházakról semmi jót nem mondhatunk. Az egyetemi kórház ugyan kifogástalan, itt azonban csak 12-15 személyre van hely. A városi, vagyis a polgári kórház, azt hiszem a legrosszabb Európában. Ha nem láttam volna, nem hinném el, hogy ilyen is létezik e városban. Épület, bútorzat, szolgálómélyzet, szóval minden nyomorult, bűdös és piszkos. Egy kis dohos szobába nyolc ágy van betuszkolva, az egyetlen ablak is be van téve, pedig a hőség külön is elviselhetetlen volt. Az egyetemnek az alapítványokból 20.000 fontsterling évi jövedelme van, ebből a tanárok fizetésére 4.000 fontsterling jut. A minden egyetemen létező rendes tanszékeken kívül vannak még természettajzi, növénytani és gazdasági tanszékek is. A természettudományi eszközök és gépminták gyűjteménye elég jó. Európának legkitűnőbb ilyen nemű intézményei közé sorolható. A könyvtár igen szép és tágas csarnokban van elhelyezve, újabb tudományos könyvek csaknem teljesen hiányoznak. A fűvészkert is jó, csakhogy igen kis üvegháza van. A csillagda a királyi palota egyik tornyában van elhelyezve. Két színház közül az egyik Budán van. Ez hajdan templom volt és József császár alakította át erre a célra. A pesti színház igen kicsiny. Mindkettőben közönségesen németül játszanak, azonban néhány év óta egy-két darabot magyar nyelven is adnak elő.

Kávéházakban nincs hiány. A híd átelle-

nében levő kávéháznak, – azt hiszem – nincs párja Európában. Az igen tágas és gyönyörűen földiszített nagy biliárd termen kívül van még egy külön biliárd terem a nem dohányzók számára. Két vagy három társalgó terme szintén igen díszes. Itt kifogástalan ebédet lehet kapni. A szárazföldi szokás szerint, minden rang-osztály és mindkét nem együtt van. A púderos kabátos fodrász és a vén kofa éppúgy eljön ide kávézni, mint a báró vagy gróflikőrözni.

Úrnapján nagy körmenet volt, melyben kiváltképpen a különböző céhek vettek részt. A németek közönséges ruhát viseltek, a magyarok pedig nemzeti viseletekben jelentek meg. Utóbbiaknak nemcsak szebb ruházatuk van, hanem már magukban véve is csinosabb emberek, azonban hasonlíthatatlanul kevesebben voltak. A magyar nemzeti viselet nagyon drága. A kereskedelem a zsidók, görögök és örmények kezében van. Azt hittem, hogy néhány török épületmaradványt vagy egyéb emléket fogok itt találni, a fürdőkön kívül azonban hosszú uralkodásuknak egyéb nyoma nem maradt fenn...

Feladat: A szemelvények alapján gondoljuk végig az alábbi kérdéseket!

- Hogyan változott Pest és Buda képe az idők alatt?
- Milyen nemzetiségekkel találkoztunk ekkor?
- Hogyan alakult a városok közigazgatása?
- Milyen különbséget látunk a mezőváros és a szabad királyi városok között?
- Hogyan fejlődtek az intézmények?
- Mi volt a vásárok jelentősége?
- Milyen középületeket láthatunk és ezeknek mi a jelentősége?